

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 8/3 2019 s. 1583-1612, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

OSMANLI'YI İBN-İ HALDUN'LA ÖYKÜLEMEK: BAHTİYARLIK ROMANI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Özgür ATAKAN**

Geliş Tarihi: Mayıs, 2019

Kabul Tarihi: Ağustos, 2019

Öz

Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık* romanı, yazarı hakkındaki genel araştırmalarda ya da müstakil makalelerde çeşitli özellikleriyle incelenmiştir. Yapılan incelemelerde romanın biçimsel olarak hangi türe girdiği ya da içerdiği çeşitli temalar açısından değerlendirilmeler mevcuttur. Bu araştırmada romanın biçimsel özellikleri konu edilmemektedir. Sadece içerik açısından bir inceleme yapılmıştır. Araştırmada Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık*'ta esas olarak on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumuna ait sorunları ve bu sorunlar hakkındaki çözüm önerilerini bir bütün olarak sergilemek istediği ve bunu yaparken de İbn-i Haldun'un *Mukaddime* isimli eserindeki kavramları ve yöntemi kullandığı öne sürülmektedir. Ahmet Mithat Efendi, romanda, İbn-i Haldun'un "medeniyet" ve "bedâvet" kavramlarını ve yöntemini dönemin bireysel ilişkilerini, aile ekonomi, bürokrasi siyaset gibi toplumsal kurumlarını ve mekânsal tasavvurları açıklamak üzere edebî bir dille kullanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Mithat Efendi, *Bahtiyarlık*, İbn-i Haldun, Osmanlı.

NARRATING THE OTTOMAN WITH IBN KHALDUN: A STUDY ON THE BAHTİYARLIK NOVEL

Abstract

Ahmet Mithat Efendi's novel *Bahtiyarlık* has been examined both in various researches about its author and in specific articles about the novel. In these studies, there has been some evaluations about the novel's literary genre and the themes it contains. In this research, the formal features of the novel are not mentioned. A review has been made only in terms of content. In the study, it is claimed that Ahmet Mithat Efendi has discussed as a whole the problems and solution proposals of the nineteenth century Ottoman society in his novel. It is also suggested that Ahmet Mithat Efendi has used Ibn Khaldun's concepts and methods described in his book *Muqaddimah*. Ahmet Mithat Efendi has used Ibn Khaldun's concepts and methodology in a literary language to explain the state of Ottoman society in the nineteenth century. In the novel, Ahmet Mithat Efendi has used Ibn Khaldun's civilized and nomadic concepts and methodology to explain individual relations, social institutions such as family, economy, bureaucracy, politics, education and also spatatial imaginations of the period.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, *Bahtiyarlık*, Ibn Khaldun, The Ottoman Empire.

* Bu makale yazarın, Prof. Dr. İsmail Doğan danışmanlığında hazırladığı "Eğitim Sosyolojisi Açısından Ahmet Mithat Efendi'nin Edebî Eserlerinde Toplum ve Eğitim" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr.; Amasya Üniversitesi, Rektörlük, ozguratakan75@gmail.com

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun “en uzun yüzyılı” olarak bilinen on dokuzuncu yüzyıl, başta tarih olmak üzere sosyal bilimlerin farklı alanlarında değişik boyutlarıyla incelenmiş ve incelenmeye de devam etmektedir. Bu araştırmada on dokuzuncu yüzyıl düşünürü olarak Ahmet Mithat Efendi'nin Osmanlı Devleti ve toplumunun on dokuzuncu yüzyıldaki durumu hakkındaki düşünceleri, *Letaif-i Rivayat* isimli hikâyeler derlemesinin 11. Cüz'ü olarak ilk defa 1885 yılında yayımlanan *Bahtiyarlık* romanından hareketle incelenecektir.

Bahtiyarlık romanı, edebî çevrelerce, hem Ahmet Mithat Efendi ve eserleri hakkındaki genel araştırmalar içerisinde incelenmiş hem de müstakil makalelere konu olmuştur (Esen, 2014; Gökçek, 2012; Durgun, 2015; Karabulut, 2008; Namlı, 2010; Okay, 2008; Okay, 2011a; Okay, 2011b; Sağlam, 2014; Tüzer, 2014; Yeşilyurt, 2014). Yapılan araştırmalarda romanın, birbirleriyle ilişkili üç ayrı bağlamda incelendiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, eserin biçimsel olarak hangi türe girdiğiyle ilgilidir. Tanzimat Dönemi yazarları, genel olarak, romanla hikâye arasında özel bir ayırım yapmamıştır (Çetin, 2016, s. 157). Bir Tanzimat Dönemi yazarı olarak Ahmet Mithat Efendi de düz yazı niteliğindeki edebî eserlerinin hangisinin hikâye hangisinin roman olduğunu özel olarak belirtmemiştir. *Bahtiyarlık*, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* başlıklı hikâyeler derlemesi içerisinde yayımlanmış olmasına rağmen Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından Latin alfabesine çevrilmiş baskısı, Ahmet Mithat Efendi'nin *Bütün Eserleri – Romanlar* serisinin onuncu cildinde yayımlanmıştır (Ahmet Mithat Efendi, 2000). Dolayısıyla eserin, TDK tarafından, roman olarak değerlendirildiği söylenebilir. Kısaca ifade etmek gerekirse *Bahtiyarlık*'ın roman mı yoksa hikâye mi olduğu edebî çevrelerce netlik kazanmış bir husus değildir (Okay, 2011a, s. 99). İkincisi, *Bahtiyarlık*'ın Türk edebiyatında dönem dönem görülen köy romanının ilk örneği olarak kabul görmesidir (Okay, 2011b, s. 119-125; Sağlam, 2014, s. 1220-1221). Üçüncüsü, *Bahtiyarlık* romanındaki Senai Efendi ve Şinasi Bey'in özellikle on dokuzuncu yüzyıl Türk romanında sıkça görülen alaturka ve alafranga tipler ayrımının bir örneği olmasıdır (Namlı, 2010, s. 106-107). Dönemin yazarlarının, romanlarındaki alaturka ve alafranga tipler üzerinden doğru ve yanlış Batılılaşma modelleri ürettikleri ve bu sayede on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplumunda meydana gelen değişim karşısında bireylerin nasıl bir davranış tarzı geliştirmeleri gerektiği konusunda okurlarını eğitmeye çalıştıkları vurgulanmaktadır (Altunış Gürsoy, 2014; Özdemir ve Yegen, 2016).

Bu araştırmada *Bahtiyarlık* romanının, biçimsel özelliklerine değinilmeyecek, sadece içerik açısından bir inceleme yapılacaktır. Roman, biçimsel özelliklerinin dışında, özellikle romanda kullanılan kavramlar ve bu kavramların dayandığı kuramsal temeller açısından oldukça özgün bir içeriğe sahiptir. Ahmet Mithat Efendi, *Bahtiyarlık* romanında, Orta Çağ İslam

düşünürü İbn-i Haldun'un *Mukaddime* isimli eserinde tanımladığı "medeniyet" ve "bedâvet" kavramlarını ve bu kavramları kullanarak geliştirdiği kuramsal çerçeveyi on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumunun mevcut durumunu açıklamak üzere kullanmış ve bunu edebî bir dille kaleme almıştır. Dolayısıyla *Bahtiyarlık*, İbn-i Haldun'un kavramları ve yöntemleri dikkate alınmadan sadece biçimsel özellikleriyle ya da köy romanı vasfı veya alaturka alafranga karşılığı açısından ele alındığında içeriğindeki özgünlük tam anlamıyla ortaya konulamamaktadır. Araştırmanın amacı, *Bahtiyarlık* romanından hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumu hakkındaki düşüncelerini açıklamaktır.

2. Özet

Roman, Mekteb-i Sultânî'nin üçüncü sınıfında, sınıf arkadaşı olan Senai Efendi ve Şinasi Bey'in uykudan önce okulun yatakhanesinde yaptıkları sohbetle başlar. Sohbet, mezun olduktan sonra kurmak istedikleri yaşamla ilgili düşüncelerini birbirleriyle paylaşırlar. Senai Efendi, şehre yerleşip bir Batılı gibi yaşamak istemektedir. Şinasi Bey ise şehir yaşamından uzaklaşıp köye yerleşmeyi düşünmektedir. Sohbetin ardından Senai Efendi ve Şinasi Bey'in ailevi kökenleri, yaşadıkları toplumsal çevre ve eğitimleri oldukça detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Senai Efendi, Bursa'nın bir köyünde yaşayan Yamalı Musa Ağa adında oldukça zengin bir toprak ağasının oğludur. Şinasi Bey ise İstanbullu bir memur olan Semih Efendi'nin çocuğudur.

Öğrencilik yıllarında Batı kültürü ve değerlerini kendini gerçekleştirmenin yegâne hedefi olarak gören Senai Efendi, mezuniyetin ardından bu hedefini gerçekleştirmek için arayış içine girer. İstanbul'da Batı kültürünün yaşandığı sosyal mekânların müdavimi olur. Flâmme isimli bir mekânda şarkı söyleyen, Fransız asıllı Rizet isimli bir şarkıcıya âşık olur. Pahalı hediyelerle kısa zamanda Rizet'le yakınlaşır. Rizet, Senai Efendi'nin Batı kültürüne olan abartılı ilgisini anlar ve kendisinden ciddi miktarda maddi fayda sağlar. Ancak bir süre sonra İstanbul'daki Batılı yaşam da Senai Efendi için yetersiz kalmaya başlar ve kendini gerçekleştirmek için Avrupa'ya gitmeye karar verir.

Şinasi Bey ise öğrenciyken, mezuniyet sonrasında ne yapacağına karar vermiştir. Köye yerleşecek, tarım ve hayvancılıkla uğraşacaktır. Bunun için öğrencilik yıllarından itibaren hazırlık yapar. Bir taraftan tarım ve hayvancılıkla ilgili Fransızca kitaplar okurken diğer taraftan boş zamanlarında İstanbul civarındaki bahçelerde çalışarak tecrübe kazanır. Babası Semih Efendi'yle köye yerleşme fikrini paylaşan Şinasi Bey, babasının da desteğini alır. Semih Efendi, Şinasi Bey'e öğrencilik yıllarında harcadığı yıllık para kadar parayı vermeye devam edeceğine söz verir. Şinasi Bey, Mekteb-i Sultânî'den mezun olduktan sonra istediği yaşamı kurabilmek için köye yerleşmek üzere İstanbul'u terk eder. Yolculuğunda ilk önce, Senai Efendi'nin babası

Yamalı Musa Ağa'yı ziyaret eder. Ziyaretinin amacı, Yamalı Musa Ağa'nın desteğini almaktır. Ancak bu ziyaret istediği gibi sonuçlanmaz. Yamalı Musa Ağa, Mekteb-i Sultânî mezunu bir gencin memuriyette yükselmektense köye yerleşmek istemesini anlamsız bulur. Yamalı Musa Ağa'dan beklediği desteği göremeyen Şinasi Bey, misafir olduğu başka bir köyde Süleyman Efendi isimli yaşlı bir köylüyle tanışır. Süleyman Efendi, Şinasi Bey'in hikâyesini dinleyip ne yapmak istediğini anladıktan sonra kendisine yardımcı olur. Şinasi Bey, Süleyman Efendi'nin köyünde toprak alıp tarım ve hayvancılık yapmaya başlar ve buraya yerleşir. Kısa zamanda, yerleştiği köyün sakinleriyle de iyi ilişkiler geliştiren Şinasi Bey, tarım ve hayvancılık hakkında bildiklerini köylülerle paylaşır. Babasının sınırlı maddi desteği ve harcadığı yoğun emekle Şinasi Bey'in köy yaşamına uyum sağlaması çok uzun sürmez.

Kendisini gerçekleştirmek için Avrupa'ya gitmesi gerektiğini düşünen ancak yeterli maddiyata sahip olamayan Senai Efendi, babası Yamalı Musa Ağa'nın vefatının ardından bu fikrini gerçekleştirebilecek maddiyata kavuşur. Yamalı Musa Ağa'nın mirası iki eşi, ilk eşinden olan oğlu Senai Efendi ve ikinci eşinden olan kızı Zeliha arasında paylaşılır. Senai Efendi mirastan kendi payına düşen bütün arazileri satar. Satılan arazilerin tamamını Şinasi Bey alır. Senai Efendi arazi satışından eline geçen paranın bir kısmıyla borçlarını öderken kalanıyla da hukuk öğrenimi görmek amacıyla Paris'e gider. Ne var ki öğrenime başlamadan önce biraz eğlenmek ister. Kısa zamanda Paris'in içki içilen ve kumar oynanan eğlence mekânlarının müdavimi olur. Başlarda kumardan para kazansa da sonrasında ciddi miktarda para kaybettiği gibi yüklü miktarda da borçlanır. Ayrıca bu sürede uykusuzluk, fazla alkol tüketimi ve gayrimeşru ilişkilerle sağlığı da bozulur. Tedavi olduktan sonra borçlarını ödediği takdirde elinde para kalmayacağını düşünerek Paris'ten kaçır. Kalan son parasıyla yine hukuk eğitimi alabilmek için Sicilya'ya gider. Bu sefer de parasını İtalyan mafyası elinden alır. Bütün servetini kaybeden Senai Efendi, oldukça kötü koşullarda İstanbul'a döner.

Avrupa'dan dönen Senai Efendi, annesinin de arzusuyla evlenmeye karar verir. Annesinin bulduğu adayları beğenmez, kendisi için uygun eş adayının Nusret Hanım olduğuna karar verir. Nusret Hanım, Mısır'dan gelerek İstanbul'a yerleşen Abdülcabbar Bey'in iki çocuğundan birisidir. Abdülcabbar Bey'in diğer çocuğunun adı, Mansur Bey'dir. Abdülcabbar Bey, çocuklarının eğitimine önem veren bir kişidir. Çocuklarının hem klasik Osmanlı hem de Batılı tarzda eğitim görmelerini istemektedir. Nusret Hanım ve Mansur Bey, Hoca Efendi isimli bir öğretmenden klasik Osmanlı eğitimi, Madam Terniye isimli bir Fransız öğretmenden ise Batılı tarzda eğitim alırlar. Bütünüyle evde gerçekleşen eğitim sürecinde kişisel özellikleri ve yaklaşımı nedeniyle Madam Terniye'nin verdiği eğitim, çocukların gelişiminde daha etkili olur ve Nusret Hanım ve Mansur Bey, birer Batılı gibi yetiştirilirler. Zamanla Madam Terniye ve

Nusret Hanım arasındaki ilişki bir öğretmen öğrenci ilişkisini aşar; Madam Terniye, Nusret Hanım için adeta ikinci bir anne konumuna gelir. Öyle ki Nusret Hanım, kendi hayatıyla ilgili en önemli kararlarda bile annesi ve babasından çok Madam Terniye'nin görüşlerini dikkate alır. Bir Batılı gibi yetiştirilen Nusret Hanım, evlenme çağına geldiğinde, geleneksel usullerle yapılan evlilik tekliflerini reddeder. Nusret Hanım'ın kendisi için uygun bir eş adayı olduğunu düşünen Senai Efendi, önce Madam Terniye ile iletişime geçer. Kendisini, Bursa'da oldukça geniş arazilere ve çiftliklere sahip ve Avrupa'da öğrenim görmüş bir avukat olarak tanıtır. Madam Terniye'ye kendisini beğendiren Senai Efendi'nin, Nusret Hanım'ı etkilemesi zor olmaz. Ailelerin de rızasıyla Senai Efendi ve Nusret Hanım evlenirler.

Bursa'da bir köye yerleşen Şinasi Bey, ara sıra İstanbul'a babasını ziyarete gitmektedir. İstanbul'a gidip gelirken, Senai Efendi'nin babası Yamalı Musa Ağa'yı da ziyaret eder. Ziyaretlerinden birinde, Yamalı Musa Ağa'nın ikinci eşinden olan çocuğu Zeliha ile karşılaşır. Her ikisi de birbirlerinden hoşlanırlar. Şinasi Bey, Zeliha'yla karşılaştıktan sonra İstanbul ziyaretlerini sıklaştırır ve Yamalı Musa Ağa'nın evindeki konaklamalarını daha uzun sürelere yaymaya başlar. Yamalı Musa Ağa'nın vefatından sonra da oldukça geniş katılımlı bir köy düğünüyle Şinasi Bey, Zeliha'yla, babası Semih Efendi de Yamalı Musa Ağa'nın ikinci eşiyle evlenir. Bu evlilikler sayesinde Şinasi Bey ve Semih Efendi, Yamalı Musa Ağa'nın arazilerinin neredeyse tamamına sahip olur.

Madam Terniye ve Nusret Hanım, evlilik sonrasında Senai Efendi'nin sahip olduğu arazileri ve çiftlikleri görmek isterler. Ancak Senai Efendi, babasının ölümünün ardından Avrupa'ya gitmek için kendisine kalan bütün mirası satmış ve Nusret Hanım'a bu konuda yalan söylemiştir. Bu vesileyle yalanlarının ortaya çıkacağını anlayan Senai Efendi, Bursa seyahatine katılmaz. Şinasi Bey'e bir mektup yazarak ailesini karşılamasını ister. Şinasi Bey, aileyi karşılar ve ağırlar. Kısa süre sonra Senai Efendi'nin yalanları ortaya çıkar. Bu arada İstanbul'da kalan Senai Efendi, ailenin evindeki değerli eşyaları satıp Abdülcabbar Bey adına biraz da borçlanarak Avrupa'ya gitmek üzere İstanbul'u terk eder. Avrupa'dan Şinasi Bey'e bir mektup yazarak, yaşadıklarından elde ettiği tecrübeyle bundan böyle elindekileri muhafaza etmeye çaba göstereceğini itiraf eder. Öykü, bu mektupla son bulur.

3. Kavramlar

3.1. Medeniyet-Bedâvet

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumunu sosyal ve siyasal kuramların birbirinden farklılaşan kavramlarını ve yöntemlerini kullanarak açıklamak mümkündür. Ancak bizatihi dönemin düşünürlerinin kullandıkları kavramlar ve yöntemler, toplumun mevcut durumunu ve toplumsal tasavvurları anlamak için ipuçları verecek niteliktedir.

Medeniyet ve bedâvet kavramları, Osmanlı düşünürlerinin yaşadıkları toplumun mevcut durumunu ve geçmişini anlayabilmek için kullandıkları birer kavramdır. Bu kavramlar, Osmanlı düşünce dünyasına, Orta Çağ İslam düşünürü İbn-i Haldun'un 1377 yılında yayımlanan ünlü eseri *Mukaddime* aracılığıyla girmiş ve özellikle on dokuzuncu yüzyıl boyunca yoğun bir kullanıma sahip olmuştur. *Mukaddime*, İbn-i Haldun'un genel tarih çalışmasına giriş olarak yazdığı kitabın adıdır. *Mukaddime*'de tanımlanan ve kullanılan kavramlar ve yöntem, Osmanlı düşünürleri tarafından Osmanlı tarihini ve toplumunu anlamak için de kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin zayıflama sürecine girmesiyle birlikte devlet adamı, âlim, düşünür ve tarihçiler bu durumun sebepleri üzerine yoğunlaşmış; gerilemenin çöküşle sonuçlanmamasının yollarını düşünüp araştırmışlardır (Akşin, 1997, s. 345-365; Yurdaydın, 1997, s. 275-341). Bu bağlamda İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'si Kâtip Çelebi, Naîma, Taşköprizâde, Münecimbaşı, Hayrullah Efendi ve Cevdet Paşa gibi Osmanlı düşünürleri tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Osmanlı düşünce dünyasında on altıncı yüzyılın başından itibaren İbn-i Haldun'a ilgi başlamış ve on dokuzuncu yüzyılda bu ilgi oldukça yoğunlaşmıştır. Öyle ki kimi yazarlara göre on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı düşüncesinde bir "İbn-i Haldunizm"den bahsetmek mümkündür (Neumann, 1999, s. 168-173). Ayrıca İbn-i Haldun'a olan ilgi yirminci yüzyıl düşünürleri tarafından da devam ettirilmiştir (Okumuş, 2006, s. 141-185; Yıldırım, 2001, s. 139-174).

İbn-i Haldun'a göre toplumlar çalışma, tüketim, yerleşme ve siyasal örgütlenme biçim ve alışkanlıklarına göre, genel olarak, medeni (yerleşik) ve bedevi (göçebe) toplumlar olmak üzere ikiye ayrılır. Tarih de medeni ve bedevi olarak adlandırılan toplumlar arasındaki mücadeleyle şekillenen döngüsel bir süreçtir. Tarihsel süreç içerisinde medeni ve bedevi toplumlar arasındaki mücadeleyi niteleyen kavram ise "Asabiyyet"tir. Tam anlamıyla diğer dillere çevrilemeyen ve Arapça bir kavram olan asabiyyet, özellikle bedevi toplumları niteler. İbn-i Haldun'un, toplumsal birlikteliğin niteliğini vurgulamak için kullandığı bir kavram olan asabiyyetin iki türü bulunmaktadır. Bunlardan birincisini "Sebeup Asabiyyeti", ikincisini ise "Nesep Asabiyyeti" olarak isimlendirir. Sebeup asabiyyeti, toplumsal birlikteliğin sosyal,

ekonomik, kültürel, coğrafi, iklimsel vb nedenlerle oluştuğu durumları; nesep asabiyyeti ise toplumsal birlikteliğin, akrabalık ya da kan bağı gibi nedenlerden kaynaklandığı durumları nitelemektedir (Hassan, 1977, s. 173-222). Bu çerçevede İbn-i Haldun, bedevi toplumlarla medeni toplumları karşılaştırır. İki toplum, neredeyse bütün yönleriyle, birbirlerinin tam tersi özellikler gösterir. Medeni toplumlar yerleşiklik özellikleri nedeniyle zaman içerisinde bolluk ve refaha ulaşır ve bu durum lüks ve israfı ortaya çıkarır. Lüks ve israf harcamaları arttıracığından, yöneticiler, artan harcamaları karşılayabilmek için daha fazla vergi alırlar. Daha fazla vergi alabilmek için de topluma baskı uygularlar. Bu durum, asabiyyeti olumsuz yönde etkiler ve bir bütün olarak toplumsal yapıda ve onun siyasal ifadesi olarak devlet yapısında çözülme başlar. Çözülen medeni toplum ve devlet, dışarıdan gelen ve asabiyyeti güçlü bedevi toplumların saldırılarına boyun eğmek zorunda kalır ve yeni bir medeniyetin kurulma süreci başlar. Toplumlar varoluşlarını, medenilik ve bedevilik arasındaki bu döngüde sürdürürler. Dolayısıyla asabiyyetin, devletin teşekkülüyle ilgili, siyasal bir kavram olduğu söylenebilir (Doğan, 2012, s. 23-28).

İbn-i Haldun'un genel tarih çalışmasına giriş amacıyla yazdığı Mukaddime'de kullandığı kavramlar ve yöntemle ilgili en önemli hususlardan birisi de bilimsel düşüncenin henüz ortaya çıkmadığı bir dönemde, bilimin temeli sayılan nesnellik ölçüsüyle toplumları açıklama çabasıdır. İbn-i Haldun'un çabası, kendisini ve çalışmalarını zamandan ve mekândan bağımsızlaştırmış, bir taraftan doğrudan kendisiyle ilgili çalışmalar yapılmış diğer taraftan yöntemsel ve kavramsal yaklaşımı kullanılarak toplumlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, *Bahtiyarlık* romanında, İbn-i Haldun'un medeniyet ve bedâvet kavramlarını geniş bir bağlamda kullanır. Romanın bölümlerinden birisinin başlığını da “Medeniyet ve Bedâvet” koyarak kavramlara verdiği önemi gösterir. Ayrıca romanda, İbn-i Haldun'un sadece kavramlarının değil yönteminin de kullanıldığı görülmektedir. Ahmet Mithat Efendi, romanda, İbn-i Haldun'un kavramlarını ve yöntemini iki farklı düzeyde kullanır. Bunlardan birincisini “öznel düzey”, ikincisini ise “nesnel düzey” olarak adlandırmak mümkündür.

Öznel düzeyde medeniyet ve bedâvet kavramlarının anlamlarını, İbn-i Haldun'un kullanımıyla doğrudan ilişkilendirmek mümkün değildir. Bu düzeyde medeniyet ve bedâvet, Batı kültürü ve değerlerini yaşamlarının merkezine almaya çalışan Senai Efendi ve Nusret Hanım'ın, kendileri ve Osmanlı toplumu hakkındaki düşüncelerini ifade etmek amacıyla kullandıkları kavramlardır. Senai Efendi ve Nusret Hanım için medeniyet, daha çok Batılı olana, bedâvet ise Osmanlı olana karşılık gelmektedir. Romanda toplumsal yaşamın her alanını kuşatacak genişlikte kullanılan medeniyet ve bedâvet kavramlarının öznel kullanımında Batı,

ulaşılması gereken ideale, Osmanlı ise, Batı karşısında, geri kalmışlığa işaret etmektedir. Özel düzeyde medeniyet kavramının, işaret ettiği bireysel ve toplumsal özellikleri yüceltici bir biçimde, bedâvet kavramının ise işaret ettiği bireysel ve toplumsal özellikleri küçümseyici bir biçimde kullanıldığını söylemek mümkündür.

Nesnel düzeyde ise, Ahmet Mithat Efendi, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumu hakkındaki görüşlerini İbn-i Haldun'un sadece kavramlarıyla değil yöntemiyle de dile getirmiştir. Bu düzeyde kavramlar, öyküdeki kişilerin özel düşünceleriyle doğrudan ilişkilendirilmemiştir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplumu bir bunalım (kriz) içerisindeydi. Yaşanan bunalımın iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, genel olarak Batı kültürünün Osmanlı üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. İkincisi ise geleneksel Osmanlı toplumsal kurumlarının işlevlerini yitirmeleri ve Osmanlı toplumunda yaşanan değişime uyum sağlayamamalarıdır. Romanda Batı kültürü ve değerlerinin Osmanlı toplumu üzerindeki etkisinin detaylandırılması ve geleneksel Osmanlı toplumsal kurumlarının işlevlerini yitirmiş olarak tasvir edilmeleri, Osmanlı toplumunun çözülme aşamasında bir medeni toplum olarak kurgulandığının göstergeleridir. Bu çerçevede, Osmanlı toplumunun yaşadığı bunalım, İbn-i Haldun'un medeniyet kavramıyla örtüşen özellikler göstermektedir. Ancak, Ahmet Mithat Efendi'ye göre, Osmanlı toplumunun bunalımdan çıkarak istikrara kavuşması mümkündür. Romanda, Osmanlıyı istikrara kavuşturacak toplumsal unsurlar tasvir edilmiştir. Dolaylı olarak bedâvet kavramıyla da ilişkilendirilen bu unsurlar, toplum yapısı içerisinde potansiyel olarak mevcuttur. Dolayısıyla, İbn-i Haldun'un yönteminde olduğu gibi Ahmet Mithat Efendi'nin düşüncesinde de istikrarın sağlanması için Osmanlı toplumundaki bedâvetin, medeniyete üstün gelmesi gerekmektedir. Bu şekilde Osmanlı, adeta yeniden kurulacaktır.

4. Şahıs Kadrosu

Bahtiyarlık romanının şahıs kadrosu etnik özellikleri bakımından Türk, Arap ve Fransız, dini özellikleri bakımından Müslüman ve Hıristiyan olarak birbirlerinden ayrılabilirler. Ancak romanın şahıs kadrosunun oluşumunda, Ahmet Mithat Efendi'nin on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumu hakkındaki düşüncelerinin belirleyici olduğu söylenebilir. Ayrıca, Ahmet Mithat Efendi şahıs kadrosunu, medeniyet ve bedâvet kavramlarıyla da ilişkilendirmiştir. Bu çerçevede medeniyet daha çok Batılı yaşam tarzı ve davranışları, bedâvet ise Müslüman, Türk ve Osmanlı yaşam tarzı ve davranışlarını benimseyen şahısları tasvir etmek için kullanılan kavramlardır.

4.1. Kadınlar

Romanda tasvir edilen kadınlar, genel özellikleri bakımından, Osmanlı ve Batılı olmak üzere ikiye ayrılabilir. Osmanlı kadınları anne, eş veya kız kardeş, Batılı kadınlar ise öğretmen ve şarkıcı rollerinde görülmektedir. Ayrıca Osmanlı kadınları kendi içerisinde de ikiye ayrılmaktadır. Ayrımda belirleyici olan unsur, Batı kültürü ve değerleriyle olan ilişkileridir. Bu çerçevede bir tarafta tamamen geleneksel diğer tarafta ise Batı kültürü ve değerleriyle yetiştirilen Osmanlı kadınları bulunmaktadır.

Romadaki tasvirlerden hareketle, geleneksel Osmanlı kadınının hayatındaki dönüm noktasının evlilik olduğu söylenebilir. Kadının evliliğiyle ilgili kararı veren kişi, babası ya da ailede baba otoritesine sahip olan bir başka erkektir. Evlenen kadın, baba otoritesine tabiiyetten koca otoritesine tabiiyete geçer. Evli kadından beklenen, temizlik, yemek gibi ev işlerini gerçekleştirmesi ve çocuk sahibi olmasıdır. Çocuk sahibi olan kadının hayatı tamamen değişir. Kadın, anne olduktan sonra hayatının merkezine çocuklarını alır. Fedakârlık, anne kavramıyla neredeyse özdeşdir. Ancak burada da belirleyici olan çocukların babasıdır. Annenin çocuklar üzerindeki tasarrufu babanın çizdiği sınırları aşamaz. Toplumsal statüsü bakımından geleneksel Osmanlı kadınının edilgen olduğu görülmektedir. Geleneksel Osmanlı kadınının karşısında tasvir edilen diğer Osmanlı kadınının vurgulanan en önemli özelliği, Batı kültürü ve değerleriyle eğitilmiş olmasıdır. Bir kız çocuğunun Batı kültürü ve değerleriyle yetiştirilmesinde belirleyici olan unsur aile, yani baba otoritesidir. Baba isterse, kızı, Batı kültürü ve değerlerini öğrenebilir. On dokuzuncu yüzyılın özgül koşullarında Müslüman, Türk, Osmanlı aileler, çocuklarına Hıristiyan okullarında ya da evde özel öğretmen tutarak Batı kültürü ve değerlerini öğretebilirler. Ancak bu aşamada Ahmet Mithat Efendi aileleri uyarmaktadır. Kız çocuklarına Batı kültürü ve değerlerini öğretmek isteyen aileler çocuklarının tamamen bir Batılı gibi yetişip Müslüman, Türk ve Osmanlı kültürüne yabancılaşmalarına neden olabilir. Bir Batılı gibi yetişen kız çocuğu, baba otoritesine itaati sorgular. Ayrıca evlilik aşamasına geldiğinde kendi tercih edeceği bir erkekle evlenmek ister. Romanda bu özellikler, geleneksel Osmanlı kadınının yaşam tarzı ve davranışlarıyla karşılaştırılmış ve genel olarak olumsuz bir şekilde tasvir edilmiştir. Ayrıca Batılı yaşam tarzı ve davranışlara göre yetiştirilmiş Osmanlı kadını için Batı kültürü ve değerleri medeniyeti buna karşın Osmanlı kültürü ve değerleri ise bedâveti simgelemektedir. Bu çerçevede medeniyet olumlu, bedâvet ise olumsuz bir kavram görünümündedir. Romanda geleneksel Osmanlı kadını, Zehra ve Senai Efendi'nin annesi, Batı kültürü ve değerlerini benimseyerek Osmanlı kültürüne yabancılaşmış kadını ise Nusret Hanım temsil etmektedir.

Romadaki Batılı kadınlar ise değişik gerekçelerle Fransa'dan gelerek İstanbul'a yerleşen bireylerdir. Tasvirlerde bu kadınların öne çıkan ortak özellikleri tek başına yaşmaları,

emekleriyle geçinebilmeleri, kararlarında ve tercihlerinde bağımsız olmalarıdır. Bu çerçevede Batılı kadınların hayatlarında kendileri dışında bir otoriteye tabi olmadıkları görülmektedir. Mesleklerinde oldukça başarılıdır. Kişilik özellikleri, mesleki özelliklerinin bir parçası gibidir. Tasvir edilen iki Batılı kadın, Madam Terniye ve Rizet'tir. Madam Terniye tasvirlerinde dikkat çeken en önemli unsur mesleki başarıyı yaşamının merkezine koymasındır. Rizet'in ise maddi ve bedensel hazlarına göre yaşamına yöne veren bir kadın olduğu söylenebilir.

4.2. Erkekler

Romanda tasvir edilen erkeklerin hepsi Arap ya da Türk, Müslüman Osmanlılardır; Batılı erkek örneği bulunmamaktadır. Aile ilişkileri bakımında baba ya da erkek evlat, mesleki açıdan, memur ya da çiftçi ayrıca öğrenci rollerine sahiptirler. Romandaki tasvirlerden hareketle erkekleri geleneksel Osmanlı ve Batı kültürü ve değerleriyle yetiştirilen Osmanlı erkekleri olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Geleneksel Osmanlı erkekleri, toplumsal statüsü ve rolleri bakımından oldukça etkindir. Bütün rollerinde karar veren ve denetleyen bir konuma sahiptir. Romanda geleneksel Osmanlı erkeklerinin de ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi geleneksel Osmanlı toplumsal düzenin temsilcisi olan erkeklerdir. Bu erkeklerin ortak özellikleri, geleneksel toplumsal kurumlarda mevki sahibi olmaları ve yaşanan toplumsal değişimle beraber artık karşılığı olmayan bir toplumsal düzenin temsilcileri olarak tasvir edilmeleridir. Ayrıca, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplumunda meydana gelen toplumsal değişimin ve kendi konumlarının farkındadırlar. Bu açıdan yaşanan toplumsal değişime birbirlerinden farklı uyum stratejileriyle ayak uydurmaya çalışırlar. Ahmet Mithat Efendi bu aşamada erkeklerin birbirlerinden farklı iki uyum sağlama stratejisini belirginleştirmiştir. Bunlardan birincisi, yaşanan değişimi sadece kendi maddi menfaatleri için yönlendirmeye çalışan; ikincisi ise sadece kendi menfaatlerini değil aynı zamanda toplumsal menfaatleri de gözetmeye çalışan erkeklerdir. Ayrıca eğitim yoluyla, çocuklarının, değişen toplumsal koşullara uyum sağlamasını kolaylaştırmaya çalışırlar. Roman anlatısı içerisinde birinci kategoriye Yamalı Musa Ağa, ikinci kategoriye ise Semih Efendi temsil etmektedir. Bunların dışında köyde yaşayan ve geçimini çiftçilikten kazanan geleneksel bir Osmanlı erkeği tasviri daha yapılmıştır. Bu kategorideki Osmanlı erkeğinin Batı kültürü ve değerleriyle herhangi bir ilişkisi yoktur. Oldukça ilkel denilebilecek bir şekilde sürdürülen tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlarlar. On dokuzuncu yüzyılda yaşanan toplumsal bunalımdan çıkış için köyde yaşayan bu kategorideki Osmanlı erkeği oldukça önemsenmiştir. Şinasi Bey'in yerleştiği köyde yaşayan çiftçiler bu kategorinin temsilcileridir.

Romanda geleneksel Osmanlı erkeklerinin yanı sıra Batı kültürü ve değerleriyle yetiştirilen Osmanlı erkeklerinden de bahsetmek mümkündür. Ahmet Mithat Efendi bu

kategoriyi de kendi içerisinde ikiye ayırır. Bunlardan birincisi, Batılı bir eğitim olsa da kendi kültürü ve değerlerini de kaybetmemiştir. Şinasi Bey tarafından temsil edilen bu Osmanlı erkeği bütünüyle olumlu bir şekilde tasvir edilmiştir. Öyle ki on dokuzuncu yüzyılda yaşanan toplumsal bunalımdan çıkış için tasvir edilen ideal Osmanlı bireyine karşılık gelir. Batı kültürü ve değerleriyle yetiştirilen ikinci Osmanlı erkeği ise bütünüyle olumsuz bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu kategorideki Osmanlı erkeği Senai Efendi tarafından temsil edilmektedir ve on dokuzuncu yüzyılda yaşanan toplumsal bunalımın nedenlerinden biri olarak kurguya dâhil edilmiştir. Ayrıca Batı kültürü ve değerleriyle yetiştirilen Osmanlı erkeği, medeniyet ve bedâvet kavramlarıyla da ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede medeniyet daha çok Batı kültürü ve değerlerini ifade eden olumlu bir kavramken bedâvet, Müslüman, Osmanlı ve Türk kültürü ve değerlerini ifade eden olumsuz bir kavram görünümündedir.

5. Toplumsal Kurumlar

5.1. Aile

Aile, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı devlet adamları ve düşünürlerinin en fazla önem verdikleri toplumsal kurumlardan birisi olmuştur. Aileye verilen önemin nedeni, ailenin, Osmanlı toplumun bütünü açısından merkezi bir kurum olmasından kaynaklanmıştır. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı aydınlarının aile hakkındaki düşünceleri genel olarak iki başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisini “çözülme”, ikincisi ise “yeniden yapılanma” olarak tanımlanabilir. On dokuzuncu yüzyılda geleneksel Osmanlı ailesinde bir çözülme meydana gelmiştir. Çözülmenin iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Batılılaşmanın etkisidir. On dokuzuncu yüzyılda Batı kültürü ve değerleri, sofrada adabından ev içi düzene, kadın-erkek ilişkilerinden ebeveyn-çocuk ilişkisine kadar Osmanlı ailesi üzerinde belirleyici olmaya başlamıştır. İkincisi ise geleneksel Osmanlı ailesinin işlevini yitirmesidir ki çökeşlilik, görücü usulü evlilik, kadının aile içi konumu, evdeki iş bölümü, ev idaresi vb. konulardaki geleneksel anlayış dönemin aydınları tarafından eleştirilmiştir. Ancak dönemin aydınları, geleneksel Osmanlı ailesindeki çözülmenin nedenleri konusunda az çok ortak düşüncelere sahipken yeniden yapılanma konusunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Aydınların bir kısmı Osmanlı aile modelini neredeyse tamamen reddederken sayıca daha fazla olan diğer bir kısım Osmanlı ailesinin Batılı aile karşısında ahlaken daha üstün olduğunu savunmuş ve özellikle eğitimle aile kurumundaki geleneksel yanlışlıkların giderilebileceğine inanmıştır (Duben ve Behar, 1998, s. 209-253).

Osmanlı ailesinin on dokuzuncu yüzyılda yaşadığı değişim edebiyata da yansımış ve roman, aile kurumunun yaşadığı değişimin en fazla işlendiği edebî tür olmuştur (Esen, 1990;

Başoğlu, 2014). Bu çerçevede Ahmet Mithat Efendi'nin, *Bahtiyarlık* romanında, Osmanlı ailesiyle ilgili düşüncelerini sergilediği söylenebilir.

On dokuzuncu yüzyılda yaşanan toplumsal bunalımın aile kurumu üzerindeki etkisi, öykü içerisinde tasvir edilen aile örnekleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Romandaki aile örneklerini, genel olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi, yaşanan toplumsal değişime uyum sağlayamamış ve bundan dolayı toplumsal bunalımın nedenlerinden biri haline gelmiş geleneksel Osmanlı ailesidir. Romanda Senai Efendi ve babası Yamalı Musa Ağa tarafından temsil edilen bu ailenin oldukça olumsuz bir şekilde kurguya dâhil edildiği söylenebilir. Romanda öykülenen ikinci ailenin en genel özelliği ise yaşanan toplumsal değişime kendisini uyarlamış olmasıdır. Şinasi Bey ve babası Semih Efendi tarafından temsil edilen bu aile ise toplumsal değişimin aile üzerindeki etkisini olumlu bir şekilde yansıtır. Romanda örneklenen aileler on dokuzuncu yüzyılda yaşanan toplumsal değişime uyum sağlama kapasitesi açısından iki gruba ayrılrsa da örneklerin hiçbiri, durağan bir şekilde tasvir edilmemiştir. Bu anlamda hiçbiri, saf bir aile yapısının ideal örneği değildir. Örneklerde hem geleneksel Osmanlı ailesine ait özellikler hem de on dokuzuncu yüzyılın özgül toplumsal koşullarının etkisi de gözlenmektedir.

Romanda örneklenen ailelerden hareketle geleneksel Osmanlı ailesine ait bazı özellikleri tespit etmek mümkündür. Bu ailenin en önemli özelliği, aile bireylerinin statü ve rollerinin otorite ve itaat ilişkileri çerçevesinde belirlenmiş olmasıdır. Baba rolüyle simgelenen otorite figürü, aile yaşamının merkezindedir. Baba, ailenin maddi ve manevi bütünlüğünü simgeleyen otoriteyi temsil etmektedir. Bu açıdan, maddi ve manevi beklentileriyle, aile bireylerinin yaşam tarzlarına ve gelecek kurgularına doğrudan müdahale eder. Geleneksel ailede baba otoritesine diğer aile bireylerinin itaat etmesi beklenir. Romanda oldukça sınırlı bir şekilde yer alan anne rolünün ise ailevi ilişkiler açısından edilgen bir konumda tasvir edildiğini söylemek mümkündür. Anne, babanın otoritesiyle çocukların beklentileri arasındaki aracı konumdadır. Fedakârlık, annenin davranışlarını belirleyen en genel özelliktir. Herhangi bir gerekçeyle annenin uzun süre aileyle birlikte olamadığı durumda baba, ikinci bir eşle hayatını birleştirebilir. Bu durum, ilk eşle olan evlilik bağının geçersiz kılmaz. Çocuklar, baba otoritesinin belirleyiciliği altında geleceğe hazırlanırlar. Baba ve çocuklar arasındaki ilişki, ailenin, maddi ve manevi sürekliliğini sağlayan bir ilişkidir. Çocuklar, babanın beklentilerini yerine getirerek ailenin sürekliliğini sağlayan edilgen bireyler konumundadır. Bu çerçevede kız çocuklarla erkek çocuklar arasında ayırım gözetilmediği söylenebilir. Baba otoritesine, annenin ya da çocukların karşı çıkması söz konusu değildir. Geleneksel ailedeki bütün statü ve rollerde, otorite ve itaat dengesine özen gösterilmesi beklenir.

On dokuzuncu yüzyılda yaşanan toplumsal değişim, geleneksel ailede baba otoritesiyle sağlanan istikrarın sarsılmasına neden olur. Böylece aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkileri bozulur ve geleneksel aile yapısında bunalım ortaya çıkar. Bunalım, en açık şekilde, babalar ve çocuklar arasındaki ilişkilerde görülür. Hem babanın hem de çocukların aile içerisindeki statü ve rolleri niteliksel bir değişim geçirmektedir. Toplumsal koşullar, babanın, aile bireyleri üzerindeki karar vericilik özelliğinin sınırlandırılmasına, çocukların ise kendileri hakkında verilen kararların edilgen uygulayıcıları olmaktan çıkmalarına neden olmaktadır. Değişen baba rolünün karşısında, çocukların, hayatlarını kendi tercihlerine göre kurmak isteyen bireylere dönüşmeye başladıklarını söylemek mümkündür. Çocukların kendi öznel tercihleriyle yaşamlarına yön vermek istemelerinin nedeni, Batılı eğitim ve ilerleyen yaşlarda girdikleri yeni toplumsal ilişkilerdir. Babaların da bu durumu anlamaları ve çocuklarıyla ilişkilerini yeni toplumsal koşullara uyarlamaları gerekmektedir. Aksi halde babalar ve çocuklar arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelebilmektedir (Duben ve Behar, 1998, s. 242-253).

Ahmet Mithat Efendi'ye göre geleneksel Osmanlı ailesi on dokuzuncu yüzyılda yaşanan değişime bağlı olarak ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap veremediği için işlevini yitirmiş bir toplumsal kurumdur. Bu nedenle yaşanan toplumsal bunalımın da nedenlerinden birisi haline gelmiştir. Ancak sorun doğru bir şekilde tespit edilir ve gerekenler yapılırsa Osmanlı ailesi on dokuzuncu yüzyılda yaşanan değişime cevap verebilir. Ahmet Mithat Efendi aile kurumunun değişen toplumsal koşullara uyarlanabilmesi için babanın statüsünde bir değişim meydana gelmesi gerektiğini düşünmektedir. Baba, geleneksel ailede olduğu gibi, aileyle ilgili her konuda tek karar verici olmamalıdır. Özellikle çocuklarının öznel tercihlerinin farkında olmalı ve çocuklarının tercihlerini yönetebilmelidir. Değişen toplumsal koşullara uyum sağlayabilen bir baba, aile birlikteliğine süreklilik kazandırabilecektir. Bu sayede aile kurumunda tekrar istikrar sağlanacak ve toplumsal bunalıma neden olan önemli bir sorun çözülmüş olacaktır. On dokuzuncu yüzyılda yaşanan toplumsal değişime kendisini uyarlamış olan aileler sürekliliklerini sağlarken, değişime uyum sağlayamayan aileler dağılma riskiyle karşı karşıya kalırlar. Ahmet Mithat Efendi, ne aile kurumunun kendisini ne de baba otoritesinin varlığını tartışır. Sorun baba otoritesinin nasıl tesis edileceğiyle ilgilidir. Baba, diğer aile bireylerinin kararlarını anlayışla karşılayıp, kendi otoritesini onların rızalarıyla tesis edebilmelidir.

5.2. Ekonomi

On dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak Avrupa'dan geride kaldığı ve bu geri kalmışlığın Osmanlı'nın çöküşünün temel nedenlerinden biri olduğu düşüncesi dönemin devlet adamları ve aydınları tarafından kabul edilmeye başlanmıştır. Özellikle Tanzimat Döneminden itibaren Osmanlı ekonomisinin Avrupa'yı nasıl yakalayacağı tartışmaları

yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede tartışmaların, önceliğin tarım mı sanayi mi olduğu, dış ticareti kontrol altına almanın gerekliliği, Avrupa'dan yeni tekniklerin nasıl getirileceği ve ekonomide devletin rolü gibi sorular etrafında şekillendiği söylenebilir (Georgeon, 2006, s. 141).

Ahmet Mithat Efendi'ye göre de on dokuzuncu yüzyılda yaşanan toplumsal bunalımının nedenlerinden birisi de mevcut haliyle Osmanlı ekonomisidir. Romanda Osmanlı ekonomisi, yaşanan toplumsal değişime uyum sağlayamadığı için bunalımın nedeni haline gelmiş geleneksel bir toplumsal kurum olarak tasvir edilmiştir. Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı ekonomisini genel olarak iki kategoriye ayırmıştır. Bunlardan birincisi, sanayi ve ticaret, ikincisi ise tarım ve hayvancılıktır. Ayrım yaparken gözettiği unsur, ekonomik faaliyetin yapıldığı toplumsal mekândır. Romanda, sanayi ve ticaretle ilişkili örnekler, İstanbul ve Bursa gibi dönemin büyük kentlerinden, tarım ve hayvancılıkla ilgili örnekler ise Anadolu köylerinden seçilmiştir. Dolayısıyla, sanayi ve ticaretin şehirlerde, tarım ve hayvancılığın ise köylerde yapılan bir ekonomik faaliyet türü olarak görüldüğü söylenebilir. Ahmet Mithat Efendi, romanda, bir taraftan Osmanlı ekonomisindeki gerilemenin nedenlerini diğer taraftan bu sorunun çözüm yollarını göstermeye çalışmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre geleneksel Osmanlı sanayisi ve ticareti, toplumsal değişimin yarattığı ihtiyaçlara cevap verebilecek düzeyde değildir. Bu durumu göstermek için geleneksel Osmanlı sanayisi tarafından üretilen ürünleri ve ticaret anlayışını Batılı muadilleriyle karşılaştırır:

İstanbul ve Galata ve Beyoğlu mağazalarını gezip sanayiinin derece-i terakkisine dâll olan bunca icazkârâne masnuâtı görmüyor musunuz? Üstatlarından gördüklerinden başka bir şey yapmayanlar bu âsâr-ı mevcûdâne bu mamûlât-ı muhterîaneyi meydana koyabiliyorlar mı? Bahçekapısı ve Galata gibi merâkiz-i ticâriyyede bulunan mağazaları görmüyor musunuz ki derunlarında birer yazıhaneden başka bir şey bulunmadığı hâlde size iki kelimeyle iki bin kese akçelik mal devrediyorlar bunlarla kırk paralık kuru kahve satan tacir arasındaki farkı bulamıyor musunuz? İtikadımız veçhile tahsil ve talim yalnız devlet memuriyeti mesleğinde bulunanlara mahsus olacak da başkalarına maarifin lüzumu görülmeyecekse cihan terakkide hayretfermâ-yı ukûl olan ihtiarât ve keşfiyât kabil olabilir miydi? (Ahmet Mithat Efendi, 2000, s. 10).

Ahmet Mithat Efendi'ye göre mevcut haliyle Osmanlı ekonomisinin ne sanayisi ne de ticareti Batı ülkeleriyle rekabet edebilecek düzeydedir. Bunun en önemli nedeni, sanayi ve ticaretinin sadece geleneksel olanı yeniden üretmeye dönük biçimde yapılmış olmasıdır. Ahmet Mithat Efendi, mevcut sanayi ve ticaretin sürekli kendisini yeniden üreten bir kısır

döngü içerisinde olduğunu düşünmektedir. Bu sorunun aşılabilmesi için, sanayi ve ticaretle uğraşan kişilerin yeniliklere uyum sağlamaları, hatta kendilerinin yenilik üretmeleri gerekmektedir. Sanayi ve ticaretle değişimin koşulu ise eğitimidir. Eğitim, sadece devlet memurları için değil, sanayi ve ticaretle uğraşanlar için de zorunlu olmalıdır.

Sanayi ve ticaretle birlikte tasvir edilen ikinci ekonomik kategori ise tarım ve hayvancılıktır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre tarım ve hayvancılık, Osmanlı ekonomisinin temelidir. Bundan dolayı, romanda, bir taraftan Anadolu köylerindeki geleneksel tarım ve hayvancılığın mevcut durumuyla ilgili düşüncelerini yansıtırken diğer taraftan tarım ve hayvancılığa dayalı üretimi toplumsal bağlam içerisine yerleştirerek daha geniş bir çerçevede ele almaktadır:

Arkadaşlar! İstanbul'dan babam bir fasulye tohumu gönderdi. Bir kere bu fasulyeler piyade fasulyesi oldukları için sırık ihtiyacı yoktur. Saniyen verdiği fasulyelerin uzunluğu bir buçuk karış olup her birinin içinden on beşten yirmiye kadar tane çıkar. Bu tohum Amerika'dan yeni gelmiş. Tarifnamesinde yazıyor ki yalnız bir taneciğini saksıya ekmişler. On altı fasulye vermiş. Umumundan yüz seksen tane çıkmış. Hâlbuki diğer tecrübeler üzerine kat'iyen tahakkuk etmemiş ki bu fasulyeler güzel hâsıllanmış gübrelice tarlaya ekilip de sulanmasına dahi dikkat edilirse bire seksenden aşağı mahsul vermezmiş. Ben dahi hesap ettim. Bir dönüm tarla en güzel mahsul verse on beş kile verip birbiri üzerine on kuruştan yüz elli kuruş tuttuğu ve samanı on beş kuruş bile tu tutmayacağı hâlde yine bir dönüm tarlaya şu fasulyeden ekilecek olsa en adî hesaplama bin iki yüz okka kuru fasulye vereceğinden okkası otuz paradan lâ-akall dokuz yüz kuruş tutar. Gelen tohum bir kıyye kadardır. Onu bu sene ben ekeyim de birkaç seneye kadar çoğaltırız (s. 22-23).

Ahmet Mithat Efendi, öncelikle, Anadolu köylerindeki tarım ve hayvancılığın genel durumu hakkında çeşitli bilgiler verir. Geleneksel yöntemlerle yapılan tarımsal üretimde toprağın ıslah edilmediğini, gübre kullanımının yetersizliğini, sulama rejimi hakkındaki bilgi düzeyinin oldukça düşük olduğunu, ıslah edilmeyen tohumların ekildiğini, kullanılan tarım aletlerinin teknolojik özelliklerinin gelişkin olmadığını, üretim için oldukça yoğun emek kullanıldığını ancak elde edilen ürünlerin bu emeği karşılamadığını gözlemlemektedir:

Şinasi kulübesine “Bahtiyarhane” namını vermişti. Akşam işinden avdet edip de kendisine arkadaş edindiği hayvanları kapı önüne cemederek safa sürmeye başladığı zaman Şinasi kadar bahtiyar adam tasavvura dahi sığmazdı.

Kendisine arkadaş edindiği hayvanlar dediğimiz zaman bunlar miyanında belki mübayaa etmiş olduğu merkep hatırınıza gelirse de koca bir çoban köpeğiyle bir de âlâ keçiyi zihninizde bulamazsınız. Köpek bekçi olarak götürülmüş olup keçiyse

“Keçi fukara hanesinin ineğidir!” diye Şinasi'nin bir kitapta okumuş bulunduğu fıkra üzerine oraya getirilmişti.

Hele tavuklar ve hindiler kuluçka çıkardıkları zaman Şinasi kendisini âdeta bir çiftlik ağası olmuş zannedecek mertebelerde büyümüş gördü... (s. 30).

Çok fazla örneklendirip detaylandırmasa da hayvancılığın da tarımdan farklı olmadığını düşünmektedir. Bu çerçevede, Anadolu köylerindeki tarım ve hayvancılığın durumunu, verimsiz olarak nitelenecek doğru olacaktır. Oldukça iptidai koşullar içerisinde yoğun emek harcayarak, sadece geçim sağlayabilecek düzeyde bir üretim yapılmaktadır. Dolayısıyla sadece geçim sağlamaya yetecek bir tarım ve hayvancılığın Osmanlı ekonomisini kalkındırması mümkün değildir (Ahmet Mithat Efendi, 2000, s. 19-33).

Ahmet Mithat Efendi'ye göre, tarım ve hayvancılıkta verimsizliğe neden olan unsurları ortadan kaldırmak mümkündür. Bunun için bütün olanaklar potansiyel olarak mevcuttur. Sorun, verimsizliğe neden olan unsurları ortadan kaldıracak bilgi, donanım ve irade eksikliğidir.

Romanda, tarım ve hayvancılığın mevcut durumu değerlendirilmekle beraber, köy ekonomisi, daha geniş bir toplumsal bağlam içerisine yerleştirilmiştir. Köy ekonomisini Osmanlı toplumsal yapısının bütünüyle ilişkilendirerek ele almasını sağlayan kavram, iltizamdır. Osmanlı toplum yapısının bütününe ilgilendiren özel bir ekonomik kavram olan iltizam, Osmanlı tarihi açısından da oldukça önemlidir. Bu açıdan kavramın, roman içerisinde kullanılması bir tesadüf değildir. İltizam kavramının tarihsel anlamı ve roman içerisindeki kullanımı birlikte düşünüldüğünde, Ahmet Mithat Efendi'nin bu kavrama verdiği önem daha iyi anlaşılabilir.

Osmanlı tarihine özgü bir kavram olarak iltizam, Osmanlı Devleti'nde, belirli bir bölgenin vergi toplama işinin, sınırlı bir zaman dilimi için, genellikle müzayede usulüyle rekabete açık bir şekilde ve bir bölümünü de peşin tahsil edilerek mültezim adı verilen şahıslara güvenilir bir kefaletle devredilmesi anlamına gelmektedir (Genç, 2000, s. 154-155). İdeal olarak bu şekilde tanımlanan iltizam sistemi, zamanla önemli değişiklikler geçirmiştir. İltizam sisteminin yaygınlık kazanması, klasik Osmanlı düzeninde meydana gelen değişim süreciyle bağlantılı görülmektedir (Pamuk, 2005, s. 146-152). Klasik Osmanlı düzenindeki değişimin nedenleri arasında, savaş gelirlerinin azalması, özellikle on altıncı yüzyılın ikinci yarısından sonra, coğrafi keşiflere bağlı olarak, Osmanlı topraklarından geçen ticaret yollarının önemini kaybetmesi, Amerika kıtasının keşfinden sonra Avrupa'ya giren altın ve gümüş gibi değerli madenlerin artışıyla yükselen enflasyon, ateşli silahların savaş alanlarında üstünlük göstermesi ve Osmanlı topraklarındaki nüfus artışı ve işsizlik gibi nedenler sayılabilir. Bu değişimin en önemli sonuçlarından birisi de devlet gelirlerinin azalmasıdır. Azalan devlet gelirlerini arttırmak

için, mevcut vergi toplama sistemi içerisinde en düşük maliyetle en fazla vergi toplamaya yarayan sistem olarak iltizam, önem kazanmaya başlamıştır. İltizam sistemine yaygınlık kazandırılarak devlet gelirlerini arttırılması amaçlansa da gerçekte gelirleri artanlar, payitahttaki ve taşradaki yöneticiler olmuştur (Öz, 2005, s. 35-49). Devletin ve yöneticilerin gelirlerinin artması, toplumun üretici kesimi olan köylülerin üzerindeki vergi yükünü arttırmış, dolayısıyla bu durum, köylülerin fakirleşmesine yol açmıştır:

Musa Ağanın bu memaliki bir değil beş on Musa Ağayı tamamıyla bahtiyar etmeye kafi olduğu elbette karilerimizin hatırına gelmiştir. Ancak bu hatıra Musa Ağada yoktu. Cemettiği arazi ve emlakın hüsn-i idaresini yorgunluğuna değmez bir faidecik intaç eder diye bittelâkki yorulmaksızın binlerce kese akçe kazanmak için en büyük hevesini iltizamcılığa vermiş ve filvaki aşarını iltizam eylediği köylerde ahalinin mahsulâtını ta'sire başladıkça sūdüs ve belki de rub' derecesinde iddialara bilkiyam biçare köylüler feryat ve figan için hükümete müracaat edecek olsalar, mecâlis-i hükümetteki aza ve ayanın hemen kaffesi Musa Ağanın ahabı veya hemhâli olarak yine köylülerin haksız çıkacakları derkâr bulunmakla biçareler mültezim ağanın mezalimine ister istemez gerdendâde-i teslîmiyyet olurlardı.

İşte bu suretle Yamalı Musa hakikaten mâl-ı Karun'a malik olduğu halde dahi gözü doymayıp dünyada bir *Bahtiyarlık* varsa o dahi İstanbullu olmaktan ve menasib-ı devlette bulunmaktan ibaret olduğunu zihnine koymuştu. «Ah! İstanbullu bulunsaydım da bir eyalet valisi değilse bile hiç olmazsa bir sancak mutasarrıfı olsaydım bak o vakit paranın belini nasıl kırardım!» diye her-bar tahassürlerde bulunurdu (s. 6).

Ahmet Mithat Efendi, iltizam sistemindeki değişimin toplumsal sonuçlarını Yamalı Musa Ağa üzerinden öykülemiştir. Bu sayede mevcut devlet ve toplum yapısını neredeyse bir bütün olarak eleştirmiştir. Payitahttan taşraya uzanan bürokratik kanallarla devlet, toplumun üretici kesimi olarak görülen köylülerden gereğinden fazla vergi toplamaktadır. Ancak toplanan vergiler, doğrudan devlet hazinesine gitmemektedir. Ara kademelerde yer alan bürokratik unsurlar, özellikle mültezimler aracılığıyla, toplanan vergilere el koymaktadır. Yamalı Musa Ağa, roman anlatısı içerisinde, tam anlamıyla bir mültezim örneği olarak yerleştirilmiştir. Yamalı Musa Ağa, neredeyse hiçbir üretim fonksiyonunu yerine getirmeden bir taraftan kira gelirleriyle diğer taraftan topladığı vergi gelirleriyle oldukça güçlü bir maddi ve siyasi konuma sahip olmuştur. Ayrıca içerisinde bulunduğu siyasi ve bürokratik ilişkilerin kendi konumunu desteklemesi sonucunda köylüler üzerinde baskı kurabilmiştir. Mevcut iktidar ilişkileri sayesinde yükselbileceğini düşünmektedir. Vergisini topladığı bölgeden daha büyük bölgelere geçmek ister. Bir eyalet valisi ya da sancak mutasarrıfı olmak mevcut durumdan çok daha fazla

gelir elde edebileceği mevkilere karşılık gelmektedir. Ancak okuma yazma dahi bilmiyor olmasının yükselmesinin önündeki en büyük engel olduğunu düşünür. Kendisinin sahip olamadığı bu olanağa oğlu Senai Efendi'nin kavuşabilmesi için de Senai Efendi'nin eğitimine önem verir.

Romanda sanayi ve ticaretin mevcut durumu, yer yer Batı ülkeleriyle de karşılaştırılmıştır. Ayrıca geleneksel Osmanlı sanayisi ve ticaretinin Batı ülkeleriyle rekabet edebilecek düzeyde olmadığı vurgulanmıştır. Geleneksel yöntemlerle yapılan tarım ve hayvancılığın ise verimsiz olduğu belirtilmiştir. Tarım ve hayvancılığın, mevcut siyasi ve bürokratik yapıyla olan bağlantısı üzerinden genel toplumsal bunalımla ilişkisi kurulmuştur. Ahmet Mithat Efendi'ye göre, eğitilmiş bireyler sayesinde genel olarak Osmanlı ekonomisi, içerisinde bulunduğu durumdan kurtulabilecek ve yaşanan toplumsal bunalım karşısında istikrarın sağlanabilmesi için önemli bir sorun giderilmiş olacaktır. Sanayi ve ticarete eğitilmiş bireylerin önemi vurgulanmış olmakla beraber, Osmanlı toplumsal yapısının bütünüyle olan ilişkisinden dolayı, özel olarak tarım ve hayvancılıkta eğitilmiş bireyin rolü Şinasi Bey üzerinden öykülemiştir.

5.3. Bürokrasi

Osmanlı Devleti, egemenliği altındaki toprakları ve bu topraklarda yaşayan tebaasını merkezde (Payitaht-İstanbul) ve taşrada yapılanan oldukça geniş bir bürokrasi ağı aracılığıyla yönetmiştir. Devletin merkez ve taşra bürokrasi yapılanmasının arkasında hâkim olduğu coğrafyanın tarihsel birikimi bulunmaktadır (Ortaylı, 1996). On altıncı yüzyılın sonlarında klasik formuna kavuşan devlet yapısı, tarihsel gelişmelerin etkisiyle on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren sorunlarla karşılaşmıştır. Nitekim on dokuzuncu yüzyılda genel olarak devlet yapısı özel olarak da bürokrasi bir tarafta geleneksel yapısı varlığını devam ettiren diğer taraftansa sürekli yeniden yapılandırılmak (reform) istenen ikili bir görünüm sergilemiştir. Bu ikili yapı, on dokuzuncu yüzyılda bunalım olarak kendisini göstermiştir.

Ahmet Mithat Efendi, çok fazla detaylandırmasa da *Bahtiyarlık* romanında bürokrasiyle ilgili düşüncelerine yer vermiştir. Romanda bürokrasinin on dokuzuncu yüzyıldaki durumu hem örneklenen memurlarla bireysel düzeyde hem de toplumsal bir kurum olarak yapısal düzeyde eleştirilmiştir.

Ahmet Mithat Efendi, bürokrasinin bireysel boyutuyla ilgili eleştirilerini, üst düzey bir memur olan Semih Efendi'nin bürokrasi hakkındaki düşüncelerinden hareketle özetlemiştir. Semih Efendi, ilmiyede yetişmiş, sonrasında mülkiyeye geçmiş bir memurdur (Ahmet Mithat Efendi, 2000, s.8). İlmiyede yetişmiş olması, medrese eğitimi aldığıının göstergesidir. Klasik

İslami eğitim kurumu olan medreselerde eğitim görenler, mezun olduktan sonra eğitim, yargı ve dinle ilgili devlet teşkilatlarında görev yapabilmektedir (İnalçık, 2003, s. 173-179). Ancak, Semih Efendi'nin, hangi memuriyette ve ne tür bir konumda olduğu belirtilmemiştir. Sadece zeki, çalışkan, bilgili, ahlaklı ve saygın bir memur olarak kişisel özellikleriyle tasvir edilmiştir.

Memur olan adam maaşı mukabilinde bütün ömrünü ve kuvâ-yı ömrünü devletine milletine satmıştır. Bu adam umûr-ı memûresinden ve devlet ve milletin hizmetinden maada hiçbir şeye zihin ve zamanını sarf etmemelidir. Sarf ederse bunu dahi bir ihtilâs addetmelidir.

Bir sanat veya ticarete fetanet ve gayret semeresi olarak milyonlar kazanmak mümkündür. Memuriyetteyse iffet ve sadakat ve istikamet feda edilmedikten sonra böyle bir servet kazanmak kabil olamaz (s. 8-9).

Semih Efendi'nin eleştirisinde, ideal bir memur tasvirine ait detayları bulmak mümkündür. İdeal memurun en önemli çalışma prensibi, sadece devleti ve milleti için çalıştığının farkında olmasıdır. Ahmet Mithat Efendi, dönemin memurlarının bu prensibe uygun bir şekilde çalıştıklarını düşünmemektedir. İdeal durumda bir memurun, elde edeceği kazanç ancak geçimini sağlamaya yetmelidir. Eğer fazlasına sahipse bu durum onun mesleğini suiistimal ettiğinin göstergesidir. Ayrıca kişinin amacı para kazanmaksa memuriyette kariyer yapmamalıdır. Özellikle serbest mesleklerde daha fazla para kazanmak mümkündür. Çok para kazanmak isteyen kişi memuriyeti değil serbest meslekleri tercih etmelidir.

Romanda bürokrasinin yapısal boyutu ise iltizam sistemindeki dönüşüme bağlı olarak örneklenmiştir. İltizam sistemindeki dönüşüm, “Ekonomi” başlıklı bölümde ele alınmıştır. On dokuzuncu yüzyılda iltizam sistemi, bu sistem içindeki bazı memurların mevkilerini suiistimal etmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla bireylerin sahip oldukları makamları suiistimal etmeleri bireysel değil yapısal bir sorundur.

Ahmet Mithat Efendi, *Bahtiyarlık* romanında geleneksel bürokrasiyi on dokuzuncu yüzyılda işlevini yitirmiş ve yaşanan toplumsal bunalımın nedeni haline gelmiş bir toplumsal kurum olarak tasvir etmiştir. Romanda bürokrasideki sorunlara bireysel ve yapısal düzeyde değinmiş olmasına rağmen sorunun nasıl çözüleceğiyle ilgili özel bir yaklaşım sergilememiştir. Bununla beraber bürokrasideki yapısal ve bireysel sorunların ortaya konulmasını, sorunun giderilmesi için atılmış önemli bir adım olarak görmek mümkündür.

5.4. Siyaset

Ahmet Mithat Efendi, romanda, iki farklı düzeyde siyasi tartışma yürütmüştür. Öncelikle, dönemin padişahı II. Abdülhamid'in isminden övgüyle söz etmesi taraf olduğunun

göstergesidir. Ayrıca, İbn-i Haldun'un medeniyet ve bedâvet kavramlarını ve yöntemini kullanarak, toplumsal ilişkiler üzerinden dolaylı bir siyasal tartışma yürütmüştür. Doğrudan ve dolaylı olarak siyasal tartışmalara girmesi, bir taraftan Ahmet Mithat Efendi'nin siyasal tercihleri, diğer taraftan dönemin hâkim siyasal ve toplumsal sorunları hakkında fikir vermektedir.

Osmanlı Devleti'nin otuz dördüncü padişahı II. Abdülhamid, 1876-1909 yılları arasında hüküm sürmüştür, özellikle kendi dönemindeki toplumsal ve siyasal gelişmeler ve bu gelişmeler karşısında takındığı tavır nedeniyle tarihçiler arasında tartışılmıştır. Bu dönemi ele alan tarihçiler, II. Abdülhamid'i değerlendirme tarzları bakımından, birbirlerinden tamamen ayrıştırılabilen iki ayrı gruba bölünmüştür. Tarihçilerin II. Abdülhamid ve dönemiyle ilgili yaptıkları değerlendirmelerin bir kısmı bu dönemin olumlu özelliklerini, diğer bir kısım ise olumsuz özelliklerini ön plana çıkarmaktadır. Ahmet Mithat Efendi'nin yaklaşımını, II. Abdülhamid ve döneminin olumlu özelliklerini ön plana çıkaran yaklaşımların başında saymak mümkündür (Çetinsaya, 1998, s. 137-146).

Bir edebiyatçının, eserine, dönemin padişahının ismini yerleştirmesi farklı nedenlerle gerekçelendirilebilir. Ahmet Mithat Efendi, II. Abdülhamid'in ismini öykü içerisine, sadece edebî gerekçelerle yerleştirmiş olabileceği gibi siyasal amaçlarla da yerleştirmiş olabilir. Ancak bu iddiaların hiçbirisini, tek bir romandan hareketle, yanlışlamak ya da doğrulamak mümkün değildir. Ahmet Mithat Efendi, II. Abdülhamid'e bağlılığını, edebî olmayan eserleriyle de göstermiştir. Bu eserlerin en önemlilerinden birisi de *Üss-i İnkılap*'tır. *Üss-i İnkılap*'ta Ahmet Mithat Efendi, Kırım Savaşı'ndan I. Meşrutiyet'in ilanına kadar, Osmanlı'da yaşanan siyasal ve toplumsal gelişmeleri tarihsel bir bakış açısıyla ele almıştır. Ayrıca hem I. Meşrutiyet'in ilanı hem de padişahlığının ilk yılındaki uygulamalarından dolayı, II. Abdülhamid'e olan bağlılığını açıkça ifade etmiştir (Ahmet Mithat Efendi, 2013). Kısacası Ahmet Mithat Efendi hem edebî eserlerinde hem de diğer eserlerinde dönemin padişahı II. Abdülhamid hakkında oldukça olumlu bir yaklaşım sergilemiştir. Dolayısıyla *Bahtiyarlık* romanındaki yaklaşımın, Ahmet Mithat Efendi'nin, II. Abdülhamid hakkındaki genel görüşleriyle örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Ahmet Mithat Efendi, romanda, II. Abdülhamid'i büyük bir minnet ve şükranla anmasına rağmen oldukça yoğun bir biçimde toplumsal eleştiriler de yapmıştır. Toplumsal eleştirinin nesnel olarak siyasetle bağı vardır ve Ahmet Mithat Efendi'nin bu durumun farkında olmadığını düşünmek mümkün değildir. Ancak bu eleştirilerden bütünsel bir siyasal tavır üretmemiştir. İbn-i Haldun'un kavramlarını ve yöntemini kullanarak toplumsal eleştirilerini dolaylı olarak siyasete bağlamıştır. Ahmet Mithat Efendi, medeniyet ve bedâvet kavramlarını,

nesnel olarak, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplumunun yaşadığı bunalımın nedenleri ve sonuçlarını açıklamak üzere kullanmıştır. Bu çerçevede, yaşanan toplumsal bunalıma neden olan, Batı kültürü ve değerlerinin etkisi ve geleneksel toplumsal kurumların işlevlerini yitirmelerini, medeniyet göstergesi olarak okumak mümkündür. Osmanlı toplumu ve devleti, mevcut haliyle, İbn-i Haldun'un kullandığı anlamda medeni toplum özelliği göstermektedir ve bir bütün olarak çözümlenmenin eşiğindedir. Çözülmenin gerçekleşmesi, bedâvet özellikleri gösteren bir toplumun Osmanlı'ya müdahalesine bağlıdır. Bu aşamada Ahmet Mithat Efendi, İbn-i Haldun'un yönteminde bir kırılma yapar. Osmanlı toplumundaki medeniyet halini çözümlenme olarak görmesine rağmen, çözümlenmenin engellenerek toplumsal istikrarın sağlanabileceğini düşünmektedir. İstikrarın sağlanabilmesi için, merkeze aldığı yeni bir Osmanlı bireyi etrafında, geleneksel toplumsal kurumların değişen toplumsal koşullara uyum sağlayacağı bir dönüşüm modeli kurguladığı söylenebilir. Bu kurguda, toplumsal bunalımın üstesinden gelecek dinamikleri bedâvet kavramıyla ilişkili bir biçimde düşünmek mümkündür.

5.5. Eğitim

Ahmet Mithat Efendi, öykü içerisinde, toplumsal bir kurum olarak eğitimin on dokuzuncu yüzyıldaki durumunu tasvir etmekle beraber çeşitli eğitim süreçleri de öykülemiştir. Bu sayede eğitimle ilgili genel düşüncelerini bireysel örnekler üzerinden somutlaştırmak istemiştir. Eğitim, romanda, iki farklı düzeyde kurguya dâhil edilmiş bir toplumsal kurumdur. Birinci düzeyde, oldukça geniş bir çerçevede ele alınmış ve diğer geleneksel kurumlar gibi, on dokuzuncu yüzyılın özgül toplumsal koşullarıyla ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. İkinci düzeyde ise öykülenen eğitsel süreçlerle, dönemin eğitim sistemiyle ilgili oldukça fazla detaya yer verilmiştir. Bu çerçevede Senai Efendi ve Şinasi Bey'in Mekteb-i Sultanî'de ve öncesinde gördükleri okul eğitimleri ve mezuniyet sonrasındaki mesleki eğitimleri, Nusret Hanım ve Mansur Bey'in evde gördükleri eğitim roman içerisinde birçok boyutuyla ele alınmıştır. Öykülenen detayların hem genel olarak Osmanlı toplum yapısıyla hem de özel olarak eğitim kurumlarıyla bir bütünlük içerisinde kurgulandığını söylemek mümkündür. Bu açıdan eğitimin genel ve özel boyutları birbirleriyle ilişki içerisinde. Ancak bu araştırmada, romandan hareketle, Ahmet Mithat Efendi'nin eğitim hakkındaki genel düşüncelerine yer verilecektir.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre geleneksel eğitim, diğer geleneksel toplumsal kurumlar gibi, on dokuzuncu yüzyılda yaşanan toplumsal değişime uyum sağlayamamıştır. Bu açıdan, geleneksel eğitim kurumunun işlevini yitirdiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyılda yaşanan toplumsal değişime bağlı olarak ortaya çıkan bunalımın nedenlerinden birisi de geleneksel eğitimidir. Bu çerçevede eğitim, doğrudan ya da dolaylı olarak, bütün toplumsal kurumlarla ilişkilendirilmiştir. Genel olarak bakıldığında, eğitim

sisteminde meydana gelen değişimin en önemli boyutu, özellikle Batılı tarzda eğitim veren okulların açılması ve Batılı eğitimin toplum tarafından kabul görmeye başlamasıdır. Meydana gelen değişimi niteleyen her iki unsurun oluşmasında da Osmanlı Devleti'nin iradesinin önemli bir yeri bulunmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda, Batılı tarzda eğitim veren okulların açılmasında ve toplumsal meşruiyetlerinin sağlanmasında Osmanlı Devleti'nin iradesi belirleyici olmuştur. Devletin eğitim sistemine müdahalesinin oldukça bilinçli ve planlı olduğu düşünülebilir. Devlet, eğitim sistemini tamamen değiştirecek radikal değişiklikler yapmaktansa kademeli bir değişim anlayışıyla hareket etmiştir. Nitekim devlet, eğitim sistemini tamamen değiştirebilecek altyapıya henüz sahip olmadığı gibi, yöneticiler değişimin yaratacağı toplumsal tepkiyi de hesaba katmış olabilir. Kısaca ifade etmek gerekirse, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı eğitim sisteminde ikili bir yapı bulunmaktadır. Bir tarafta geleneksel eğitim varlığını devam ettirirken, diğer tarafta Batılı tarzda eğitimin Osmanlı eğitim sisteminde belirginleşmeye başladığı görülmektedir:

Asr-ı celil-i Hazret-i Abdülhamîd-i Gazî'nin her bir eseri her ne zaman olsa muhasenât-ı asrıyyeden addolunabilecek kadar büyük şeyler olup bunlar miyanında en büyüklerinden birisi dahi alelumum etfalın ve alehusus etfâl-i inâsın terbiye ve talimleri için iktiza eden programların kat'iyen tayin olunmaları kaziyeleri addolunsa sezadır (s. 42).

Romanda, geleneksel eğitim ne kadar eleştirilmişse on dokuzuncu yüzyılda meydana gelen değişim de o kadar onaylanmıştır. Bu çerçevede, Ahmet Mithat Efendi'nin, Osmanlı eğitim sisteminde meydana gelen değişimi neredeyse tamamen II. Abdülhamid'e özgüllediği söylenebilir. *Bahtiyarlık* romanında Ahmet Mithat Efendi, II. Abdülhamid'in adını, üç yerde, büyük bir şükran ve minnetle anar (Ahmet Mithat Efendi, 2000, s. 3,42,47). Ancak, II. Abdülhamid'in adını, şükran ve minnetle anmasının gerekçesi kişisel değildir. Uyguladığı eğitim politikaları nedeniyle II. Abdülhamid'e teşekkür etmek için adını anmıştır. Dolayısıyla, Ahmet Mithat Efendi'nin, eğitim kurumunu önemseydiğini ve dönemin eğitim politikalarını onayladığını göstermek için II. Abdülhamid'in ismini romana özel olarak yerleştirdiğini düşünmek mümkündür. Ahmet Mithat Efendi'ye göre, II. Abdülhamid, uyguladığı politikalarla, geleneksel eğitimdeki işlevsizliği ortadan kaldıracı adımlar atmaktadır. Nitekim bu yaklaşım, romanın genel anlatısıyla da uyum içerisindedir. II. Abdülhamid dönemi eğitim politikaları, genel olarak on dokuzuncu yüzyıl açısından önemli olmakla beraber, öncesi ve sonrası da vardır. Dolayısıyla, on dokuzuncu yüzyılının bütününde yapılanların tamamını II. Abdülhamid'e özgülemek doğru değildir. Bu durumun, Ahmet Mithat Efendi'nin siyasal tercihleriyle ilgili olduğu söylenebilir.

6. Mekân

Romanda tasvir edilen mekânlar, bir taraftan roman kişilerinin öznel algılarını diğer taraftan on dokuzuncu yüzyılın özgül toplumsal koşullarını yansıtmaktadır. Ayrıca mekân tasvirlerinin, roman kurgusunun bütünüyle ilgili olduğu ve çoğunlukla açık mekânların tasvir edildiği söylenebilir.

Roman kişilerinin mekân algıları, öncelikle öznel tercihlerini göstermektedir. Senai Efendi köyde doğmasına rağmen şehirde, Şinasi Bey ise şehirde doğmasına rağmen köyde yaşamak istemektedir. Senai Efendi ve Şinasi Bey'in kendi gelecekleriyle ilgili düşüncelerinde mekân tercihlerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Her ikisi de kendilerini gerçekleştirme olanaklarının yaşadıkları mekânla bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Senai Efendi, Batı kültürü ve değerlerini yaşamının hedefi olarak görmektedir. Batı, medeniyeti temsil etmektedir. Ancak Batı'yı sadece biçimsel özellikleriyle tanır ve marjinal yaşam tarzlarıyla özdeşleştirir. Batılı olma ve şehirde yaşama tutkusunu yüzünden İstanbul, Paris ve Roma gibi kentlerde, büyük bir serveti tüketerek Osmanlı kültürü ve değerleriyle olan bağını koparır. Şinasi Bey ise şehir yaşamının insana sunduğu olanaklardan fazlasını götürdüğünü düşünmektedir. İnsan, ancak şehirden uzaklaşarak huzuru ve mutluluğu yakalayabilir. Dolayısıyla öğrencilik yıllarından itibaren yaşadığı şehir yaşamını terk ederek köye yerleşmek istemektedir. Eğitimini tamamladıktan sonra bir köye yerleşerek kısa zamanda oldukça müreffeh bir yaşam kurar ve de istediği huzur ve mutluluğu yaşamında sağlar.

Ahmet Mithat Efendi, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplumunun içerisinde bulunduğu koşulları, İbn-i Haldun'un kavramları ve yöntemiyle analiz edip öngörülerde bulunmuştur. Bu çerçevede kullandığı medeniyet ve bedâvet kavramlarının roman içerisinde mekânsal karşılıkları bulunmaktadır. Nitekim yerleşim yeri olarak mekân, İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'de özel olarak üzerinde durduğu bir konudur (Elmacı, 2017, s. 225-237). Roman anlatısı içerisinde medeniyet, özel olarak İstanbul'la ilişkilendirilmiştir. Yaşanan toplumsal bunalımın etkisi en fazla İstanbul'da hissedilmektedir. İstanbul'un aynı zamanda idarî merkez olması, yaşanan toplumsal bunalımın etkisini göstermesi açısından da önemlidir. Medeni bir toplum olarak çözülme riskiyle karşı karşıya olan Osmanlıyı içerisinde bulunduğu bunalım ortamından çıkaracak ve istikrarı tesis edecek olan güçler, bedâvet kavramıyla ilişkili bir şekilde kurgulanmıştır. Toplumsal istikrarın tesisiyle ilgili bir kavram olan bedâvet, en açık şekilde mekânsal tasvirlerde karşılık bulmaktadır:

Hüdavendigâr vilayeti dâhilinde Sultanoku Sancağı'nda bulunuyoruz. Mevsim dahi kasımı yirmi gün geçmiş olan bir zamandır.

Bir Anadolu haritasına nazar edildiği zaman vatanımızın bütün dünya yüzünde azim bir bâğ-ı irem olmaya salâhiyet şanıyla yaratılmış bulunduğuna insanın şüphesi kalır mı? Karadeniz ve Marmara ve Bahr-ı Sefid vatanımızı üç taraftan maattezeyyün ihata etmiş ve Fırat ve Dicle gibi büyük nehirler dördüncü denizimiz olan Basra Körfezi'ne doğru süzülüp Bahr-ı Ahmer dahi beşinci denizimiz olarak Bahr-ı Muhîti Hindî'ye doğru bize yol açmakta bulunmuştur.

Vatanımızın şu letâfet-i umûmiyyesi miyanında enzâr-ı hayret bilhassa Hüdavendigâr vilâyet-i celîlesine mansup ve münhasır kalır. Toros silsilesinin en güzel şubeleri bu vilayet dâhilindedir. Sakarya Kırkpınar ve Nilüfer gibi en güzel nehirler bu kıt'a-i mübâreke dâhilinde çağlar. Dağları dağlıktan muntazır olan letafet ve menfaatin her türlüünü havi ve ovaları ovalardan beklenebilen hüsün ve muhassenatın kâffesini camidir.

Karilerimizin hayallerini sevkeylediğimiz Sultanoku Sancağı'ysa Sakarya nehrinin sâhil-i yesârı üzerinde bulunup Porsuk çayı ve Pitekas deresi gibi akarsuları ve tatlıca mütemevviç arazisiyle en ziyade câlib-i enzâr-ı hayret olan bir yerdir. Hele Osmanlılık şaşaaşının uyûn-ı cihanı kamaştırmaya başladığı sancak bu sancak olmakla şu yüzden dahi burasının Osmanlılar nazarındaki kutsiyeti hiçbir şeye kıyas kabul edemez.

İşte mevsimin rûz-ı kasımdan yirmi gün sonra olduğunu haber verdiğimiz bir zamanda şöyle güzel bir sancak içinde bulunuyoruz.

O sancağın dahi vasat-ı şimâl-i garbîsindeyiz ki Pitekas deresinin Ermeni dağından nebean ederek Ermeni derbendini geçtikten sonra Bozok ovasına doğru indiği bir yerinde yani asıl Bozok kasabacığının iki buçuk saat kadar şimâl-i şarkı cihetindeyiz (s. 19-20).

Ahmet Mithat Efendi, öncelikle Osmanlı coğrafyasının sınırlarını tanımlar. Oldukça estetik kaygılarla tanımladığı sınırlar, sadece coğrafi genişlikle ilgili değildir. Tanımlanan sınırlar, vatan toprağının sınırlarıdır. Coğrafyanın vatan olarak tahayyül edilmesinin, siyasal bir motivasyonla ilişkili olduğunu düşünmek mümkündür. Dönemin ideolojik yaklaşımları göz önünde tutulursa, henüz milliyetçi ideolojinin tam anlamıyla benimsenmediği ve muhalefetin Osmanlılık, II. Abdülhamid'in ise İslamcılık ideolojisini hâkim kılmaya çalıştığı bir siyasal atmosferde, coğrafyanın vatan olarak tahayyül edilmesi, Osmanlılık ve İslamcılık arasında özel bir siyasal tercihi göstermemektedir. Ancak bu durum, vatan kavramının siyasetle ilgisinin olmadığı anlamına da gelmez. Vatan, dönemin bütün ideolojilerini ortaklaştıran önemli bir siyasal kavram olarak düşünülebilir.

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı sınırlarına vatan toprağı olarak işaret etmenin dışında özel bir mekânsal tasvir de yapmıştır. Tasvir edilen bu mekân, tarihsel olarak Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafyaya işaret etmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin bu tercihi bilinçli olarak yaptığını söylemek mümkündür. Nitekim tasvir içerisinde bu hususa dikkat çekmiş ve Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafyaya kutsal bir anlam atfedilmiştir. Tasvir edilen bu mekân, Şinasi Bey'in, mezuniyetin ardından yerleştiği köydür. Roman kurgusunun bütünü açısından tasvir edilen bu köyün özel bir önemi bulunmaktadır. Ahmet Mithat Efendi on dokuzuncu yüzyılda yaşanan toplumsal bunalımı İbn-i Haldun'un medeniyet kavramıyla ilişkilendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafya ise bu medeniyet halinin yarattığı çözülme riskinden toplumu kurtararak istikrarı tesis edecek olan bedâvetle ilişkilidir. Nitekim romanın bütününde yaşanan toplumsal bunalımdan çıkış için, ideal Osmanlı bireyinin merkezde olduğu bir dönüşüm modeli kurgulanmıştır. Bu model, ideal Osmanlı bireyinin iradesiyle geleneksel toplumsal kurumların yaşanan değişime uyarlanmasından ibarettir. Öyküde ideal Osmanlı bireyi olarak tasvir edilen Şinasi Bey, geleneksel bir köye yerleştirilmiştir. Bu köyde, tarım ve hayvancılık yaparak oldukça müreffeh bir yaşam kurmuştur. Ancak seçilen köyün Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafyada olması, Ahmet Mithat Efendi'nin sembolik düzeyde, istikrarın sağlanabilmesinin Osmanlı'nın yeniden kuruluşu anlamına geleceğini göstermeye çalıştığını düşündürmektedir.

7. Sonuç

Ahmet Mithat Efendi, *Bahtiyarlık* romanında, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumunun sorunları ve bu sorunların çözümü hakkındaki düşüncelerini edebî bir metnin olanakları çerçevesinde ortaya koymuştur.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplumu önemli bir değişim geçirmektedir. Romanda değişime neden olan iki unsurun altı çizilmiştir. Bunlardan birincisi ve üzerinde daha fazla durulan neden, Batı kültürü ve değerlerinin Osmanlı toplumu üzerindeki etkisidir. On dokuzuncu yüzyılda Batı kültürü gerek Avrupa ülkelerinden gelerek Osmanlı toplumunda yaşamaya başlayan Batılılar tarafından gerekse Batı kültürüyle ilişki içerisindeki Osmanlılar tarafından oldukça etkin bir biçimde yaşanmaktadır. İkinci neden ise geleneksel Osmanlı toplumsal kurumlarının işlevlerini yitirmiş olmalarıdır. Bu açıdan özel olarak aile, ekonomi, bürokrasi, siyaset ve eğitim gibi kurumlardaki geleneksel anlayışın toplumsal değişime bağlı olarak ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap veremediğini düşünmektedir. Bir taraftan Batı kültürünün etkisi diğer taraftan geleneksel Osmanlı toplumsal kurumlarının işlevlerini yitirmiş olmaları, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplumunu bir bütün olarak

bunalım içerisine sokmuştur. Öykü içerisinde, bunalımın siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel nedenlerine hem bireysel hem de toplumsal düzeyde değinilmiştir.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplumunun yaşadığı bunalımın toplumsal yapıda bir çözülme yaratması ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla çözülmeye neden olan unsurlar giderilerek toplumsal istikrarın tesis edilmesi gerekmektedir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre bunalım, Batı kültürünün etkisi ve geleneksel toplumsal kurumların işlevlerini yitirmelerinden kaynaklansa da istikrarın sağlanması için her iki nedene karşı bütünsel bir yaklaşım sergilemez. Batı kültürünü topyekûn kabul ya da reddetmediği gibi geleneksel Osmanlı toplumsal düzenine geri dönüşü de savunmaz. Toplumsal istikrarın sağlanabilmesi için bireysel düzeyde ve toplumsal kurumlar düzeyinde, birbirleriyle ilişkili, iki ayrı dönüşüm modeli kurgulamıştır. Bir taraftan yeni bir Osmanlı bireyi tasvir ederken diğer taraftan aile, ekonomi, bürokrasi ve eğitim gibi kurumlardaki geleneksel özelliklerin değişen toplumsal koşullara uyum sağlaması gerektiğini ileri sürmüştür.

Ahmet Mithat Efendi romanda on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplumunun yaşadığı değişime bağlı olarak ortaya çıkan bunalımın nedenleri ve toplumsal istikrarın sağlanabilmesinin koşullarıyla ilgili düşüncelerini sergilerken İbn-i Haldun'un kavramlarını ve yönetimini kullanmıştır. Bu çerçevede İbn-i Haldun'un medeniyet ve bedâvet kavramları Ahmet Mithat Efendi'nin Osmanlı devletinin ve toplumunun on dokuzuncu yüzyıldaki durumunu açıklamak üzere kullandığı kavramlardır. İbn-i Haldun'a göre toplumlar çalışma, tüketim, yerleşme ve siyasal örgütlenme biçim ve alışkanlıklarına göre, genel olarak, medeni (yerleşik) ve bedevi (göçebe) toplumlar olmak üzere ikiye ayrılır. Tarih de medeni ve bedevi olarak adlandırılan toplumlar arasındaki mücadeleyle şekillenen döngüsel bir süreçtir. İbn-i Haldun'a göre medeni toplumlar zaman içerisinde ulaştıkları refah nedeniyle lüks yaşam biçimini benimserler. Ancak lüks yaşamın sürekliliğinin sağlanması için daha fazla vergi gerekmektedir. Devlet de daha fazla vergi alabilmek için topluma zorla baskı kurar. Bu süreç medeni toplumu zayıflatır ve çözülmeye eşikine getirir. Çözülmeye üzere olan medeni toplum dışarıdan gelen bir bedevi toplumun müdahalesiyle yok olur.

Bir bütün olarak bakıldığında, Ahmet Mithat Efendi'nin medeniyet ve bedâvet kavramlarını kullanım tarzıyla İbn-i Haldun'un kullanışı arasında benzerlikler olduğu gibi bazı farklar da bulunmaktadır. Bu farklardan birincisi, kavramların ve yöntemin, bir tarih çalışmasında değil, edebî bir eserde kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, öznel bir edebî eser olan *Bahtiyarlık* romanının kurgusunu, nesnel bir on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumu değerlendirmesiyle ilişkilendirmiştir. İbn-i Haldun'un yöntemi ve kavramları da hem öznel edebî metnin hem de nesnel analizin kurgusunda kullanılan temel

kavramlar olmuştur. Böylesi bir kurgu, roman anlatısı açısından oldukça zenginleştirici olduğu gibi özgün bir İbn-i Haldun yorumu olduğu da açıktır. Ahmet Mithat Efendi'nin, *Bahtiyarlık* romanının, doğrudan ya da dolaylı olarak İbn-i Haldun'un yöntemini ve kavramlarını kullanan çalışmalar içerisinde, oldukça özgün bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci önemli fark, İbn-i Haldun, kavramlarını ve yöntemini, incelediği toplumların ortak özelliklerini ifade etmek üzere genel soyutlamalar olarak kullanmışken, Ahmet Mithat Efendi'nin soyut kavramları on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumuna uygulamasıdır. Soyut kavramlar ve yöntemler, somut toplumlara uygulanırken, çeşitli açılardan daraltılabilir ya da genişletilebilir. Örneğin, İbn-i Haldun'un yaklaşımında, yöntemsellikten en önemli kavramlardan birisi olan asabiyyet, romanda hiç kullanılmamıştır. Asabiyyet kavramının doğrudan siyasi sonuçları olması, romanda kullanılmamasının gerekçelerinden birisi olarak düşünülebilir.

Başka bir fark ise, medeni toplumlarla bedevi toplumlar arasındaki ilişkinin siyasal sonuçlarıyla ilgilidir. İbn-i Haldun'a göre medeni toplumlar ve bedevi toplumlar arasında döngüsel bir süreklilik vardır. Ancak bu süreklilik, bedevi toplumun medeni toplumu yıkarak siyasal egemenliği eline geçirdiği bir şiddet ilişkisi barındırır. Bu anlamda bedâvet, medeniyyete dışsal bir toplumsal konumdur. Ahmet Mithat Efendi'nin yorumunda ise medeniyyet ve bedâvet aynı toplumsal ilişkiler içerisine yerleştirilmiştir. Bu anlamda, bedâvetin, medeniyyete içsel olduğu söylenebilir. Ahmet Mithat Efendi, medeniyyet ve bedâvet kavramlarını on dokuzuncu yüzyıl Osmanlısındaki bireysel ve toplumsal ilişkileri açıklamak için kullanmış, bundan doğrudan siyasal bir sonuç çıkarmamıştır. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplumu bir taraftan yıkılmak üzere olan bir medeni toplum özelliği gösterirken diğer taraftan kendi içerisinde bu yıkım sürecini tersine çevirebilecek içsel bedâvet özelliklerine de sahiptir.

Aralarındaki farklar ne olursa olsun, Ahmet Mithat Efendi, İbn-i Haldun'un yöntemini ve kavramlarını, kendisinden neredeyse altı yüzyıl sonra, yaşadığı topluma uygulayabilmiş ve edebî bir formda kullanabilmiştir. Bu durum, bir taraftan, İbn-i Haldun'un yönteminin ve kavramlarının gücünü, diğer taraftan, Ahmet Mithat Efendi'nin yeteneğini göstermektedir.

Kaynaklar

- Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Üss-i İnkılap*, (Haz. İ. Nebi Uysal), İstanbul: Dergâh.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000). *Hayret – bahtiyarlık, bütün eserleri romanlar X*, (Haz. Nuri Sağlam), Ankara: TDK Yayınları.
- Akşin, S. (1997). Düşünce ve bilim tarihi (1839-1908). *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, (S. Akşin, Yay. Yön.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Altuniş Gürsoy, B. (2015). 19. yüzyıl Türk romanında yanlış batılılaşma. *Aydın Türklük Dergisi*, 1(1), 47-56.
- Başoğlu, N. (2014). Ahmet Mithat Efendi'nin karı koca masalı adlı eserinde evlilik kurumu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(3), 173-184.
- Çetin, N. (2016). *Tanzimat dönemi Türk edebiyatı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çetinsaya, G. (2001). Abdülhamid'i anlamak: 19. yüzyıl tarihçiliğine bir bakış. *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Sempozyum Bildirileri*, Metis, Şubat 1998, Ankara s. 137-146.
- Doğan, İ. (2012). *Sosyoloji: Kavramlar ve sorunlar*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Durgun, H. H. (2015). *Ahmet Mithat Efendi ve edebiyat*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Duben, A., Behar, C. (1998). *İstanbul haneleri: evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elmacı, S. (2017). Ortaçağ'da yerleşmelerin sınıflandırılmasına modern yaklaşım; İbn-i Haldun. *Turkish Studies*, 12(29), 225-237.
- Esen, N. (1990). *Türk romanında aile kurumu (1870-1970)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
- _____. (2014). *Hikâye anlatan adam: Ahmet Mithat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Genç, M. (2000). İltizam. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22, 154-158.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk modernleşmesi (1900-1930)*. (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: YKY.
- Gökçek, F. (2012). *Küllerinden doğan Anka: Ahmet Mithat Efendi üzerine yazılar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hassan, Ü. (1977). *İbn-i Haldun'un metodu ve siyaset teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı imparatorluğu klasik çağ (1300-1600)*. (R. Sezer, Çev.). İstanbul: YKY.
- Karabulut, M. (2008). *Batılılaşma açısından tanzimat dönemi Türk romanı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Namlı, T. (2010). *Tanzimat devri Türk romanında sosyal tenkit*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Neumann, C.K. (1999). *Araç tarih amaç tanzimat: Tarih-i Cevdet'in siyasi anlamı*. (M. Arun, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Okay, O. (2008). *Batı medeniyeti karşısında Ahmet Mithat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- _____. (2011a). *Batılılaşma devri Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- _____. (2011b). *Sanat ve edebiyat yazıları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Okumuş, E. (2006). İbn-i Hâldun'un Osmanlı düşüncesine etkisi, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 15, 141-185.
- Ortaylı, İ. (1996). *Türkiye idare tarihine giriş*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Öz, M. (2005). *Kanun-ı kadîmin peşinde: Osmanlı'da "çözülme" ve gelenekçi yorumcuları (XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıl başlarına)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özdemir, M. ve Yegen, Ü. (2016). Ahmet Mithat Efendi'nin "Karnaval", "Henüz 17 yaşında" ve "Vah" romanlarında batı medeniyeti eleştirisi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 324-350.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye iktisadî tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sağlam, M. H. (2014). Tartışmalı bir eser: Ahmet Mithat Efendi'nin bahtiyarlık romanı üzerine bir tahlil çalışması. *Turkish Studies*, 9(3), 1219-1234.
- Tüzer, İ. (2014). *Ahmet Mithat anlatılarında kimlik inşası ve modernizm*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yeşilyurt, Ş. (2014). *Ahmet Mithat Efendi'nin romancılığı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, Y. (2001). Türkçe'de İbn Haldun üzerine yapılan çalışmalar, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(4), 139-174.
- Yurdaydın, H. G. (1997). Düşünce ve bilim tarihi (1600-1839). *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, (S. Akşin, Yay. Yön.). İstanbul: Cem Yayınevi.

Extended Abstract

In his novel *Bahtiyarlık*, Ahmet Mithat Efendi has discussed the problems and the solution proposals of the nineteenth century Ottoman society. He expressed his argument both directly by conveying opinions on the subject and indirectly in the framework of the possibilities of a literary text.

According to Ahmet Mithat Efendi, in the nineteenth century the Ottoman society underwent a significant change and the change has manifested itself as a crisis in all aspects of social life. In the narrative, the political, economic, social and cultural reasons of the crisis are mentioned at both the individual and the social level. The main cause of the crisis was the change in the traditional Ottoman social order. Ahmet Mithat Efendi thought that there are two reasons for the change. The first one was the effect of Western culture and its values on the Ottoman society. In the nineteenth century, Western culture was experienced in Ottoman society, by the Westerners living in Ottoman lands and by the Ottomans in relation to Western culture. The second reason was the loss of social functions of the traditional social institutions. In this period traditional institutions such as family, economy, bureaucracy and education were unable to respond to social needs. Shortly, the impact of Western culture and its values on Ottoman society and the loss of function of traditional social institutions have put the Ottoman society in crisis. It is possible that the crisis experienced by the Ottoman society would create a dissolution at the social structure. Therefore, it is necessary to establish social stability by eliminating the factors that cause dissolution. Ahmet Mithat Efendi, in order to establish social stability, advocates neither a return to the traditional social order nor fully adaptation Western culture and values. Instead, he has created two different transformation models at the level of individuals and social institutions. On the one hand he described a new Ottoman individual, on the other hand suggested that social institutions should adapt to changing conditions.

In the novel, Ahmet Mithat Efendi has used Ibn Khaldun's concepts and method in order to explain the crisis experienced by Ottoman society in the nineteenth century. In this context, Ahmet Mithat Efendi has used Ibn Khaldun's concepts of civil (medeni) and nomadic (bedevi) to explain the state of the nineteenth century Ottoman state and society. According to Ibn Khaldun, societies are divided into two as civilized and nomadic societies in general, according to their forms of study, consumption, settlement and political organization. History is a cyclic process shaped by the struggle between civilized and nomadic societies. According to Ibn Khaldun, civilized societies adopt the luxury lifestyle due to the welfare they

have achieved over time. However, more tax is required to ensure the continuity of luxury life. The state uses force to society in order to collect more taxes. This process weakens the civilized society and brings it to the brink of resolution. The civilized society, which is about to be dissolved, disappears by the intervention of an outsider nomadic society.

Ahmet Mithat Efendi has made some changes when using the concepts and method of Ibn Khaldun. It can be said that these changes arose from the use of the concepts and method of Ibn Khaldun in a literary work, not a history study. As a matter of fact, the change of abstract concepts and methods is normal when it is applied to concrete societies. While Ibn Khaldun has used his concepts and method as general abstractions to explain the societies, Ahmet Mithat Efendi has applied Ibn Khaldun's abstract concepts and method to the nineteenth century Ottoman society by a literary language. Hence, the *Bahtiyarlık* novel can be accepted as an original Ibn Khaldun interpretation. The most important characteristic of Ahmet Mithat Efendi's Ibn Khaldun interpretation is related to the political consequences of the relationship between civilized societies and nomadic societies. According to Ibn Khaldun, there is a cyclical continuity between civilized societies and nomadic societies. However, in this continuity, there is a moment in which the nomadic society destroyed civilized society by using violence. In this sense, the nomadism is an external social position to civilized societies. In the interpretation of Ahmet Mithat Efendi civilized society and nomadic society placed in the same social relations. In this respect, it can be said that the nomadism is an internal social situation to the civilization. Ahmet Mithat Efendi has used the concepts of civilized and nomadic to explain the individual and social relations in the nineteenth century Ottoman Empire and did not draw a direct political result from them. In the nineteenth century the Ottoman society has civilized society features that was about to be demolished on the one hand, and on the other hand, it also had the nomadic properties that could reverse process of destruction. These features are exemplified within the narrative in a wide frame from individual behaviors to social institutions.

Regardless of their differences, almost six centuries later, Ahmet Mithat Efendi was able to use Ibn Khaldun's method and concepts in a literary way. On the one hand, this shows the power of Ibn Khaldun's methods and concepts and on the other hand shows the talent of Ahmet Mithat Efendi.